

DNEVNI RED

17.12.2021.

9.15 Otvaranje Foruma:

Nataša Kandić, REKOM mreža pomirenja

9.30 – 11.00 I panel

Iz ugla aktivista za ljudska prava i o njima

Moderatorica: Vesna Teršelič, Documenta

Panelisti:

Branka Vierda, Inicijativa mladih za ljudska prava u Hrvatskoj

Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje

Bekim Blakaj, Fond za humanitarno pravo Kosovo

Edvin Kanka Ćudić, Udruženje za društvene istraživanja i komunikaciju (UDIK)

Ivan Đurić, Inicijativa mladih za ljudska prava u Srbiji

dr Sanja Vico, Londonska škola ekonomskih i političkih nauka (LSE)

11.30 – 13.15 II panel

Iz ugla akademske zajednice

Moderatorica:

prof. dr Milena Dragičević Šešić, Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu

Panelisti:

prof. dr Zarije Seizović, Fakultet političkih nauka u Sarajevu

dr Ana Milošević, postdoktorantkinja, KU Leuven

dr Branimir Janković, Filozofski fakultet u Zagrebu

prof. dr Aidan Hehir, Univerzitet Vestminster (online)

14.15 – 15.45 III panel

Iz ugla akademske zajednice

Moderator:

prof. dr Zarije Seizović, Fakultet političkih nauka u Sarajevu

Panelisti:

dr Ivan Čolović, „Biblioteka XX vek“

Kristina Vugdelija, asistentica/doktorantkinja, Filozofski fakultet u Zagrebu

prof. dr Eric Gordy, Univerzitetski koledž u Londonu

18. 12. 2021.

9.30 – 11.00 I panel

Iz ugla porodica žrtava i branitelja

Moderatorica: Nataša Kandić

Panelisti:

Midheta Kaloper Oruli, Udruženje žrtava rata Foča 92-95

Fred Matić, ministar branitelja 2011-2016, poslanik u EP

Besnik Beqaj, pravnik

Marica Šeatović, Udruženje „Protiv zaborava“

Marinko Đurić, Udruženje kosmetskih stradalnika

11.30 – 13.00 II panel

Iz ugla umetnika i pisaca

Modertor: Saša Ilić, pisac

Panelisti:

Ivana Bodrožić, književnica

Stevan Filipović, reditelj

prof. dr. Svetlana Slapšak, književnica (online)

Jeton Neziraj, dramaturg

Andro Martinović, reditelj

14.15 – 16.15 III panel

Iz ugla političara:

Moderator: Adriatik Kelmendi, novinar

Panelisti:

prof. dr. Ivo Josipović, predsednik Republike Hrvatske 2010–2015.

dr. Vesna Pešić, narodna poslanica 2007-2010, liderka građanskih protesta 1996/97.

Ranko Krivokapić, predsednik Skupštine Crne Gore 2003–2016.

Vjosa Dobruna, ambasadorica Kosova u Holandiji 2013–2018.

Shaip Kamberi, poslanik u Narodnoj skupštini Srbije

Balša Božović, poslanik u Narodnoj Skupštini Srbije 2012–2016.

16.15 – 16.30 Završne reči

SAŽETAK

Zaključci do kojih su su učesnice i učesnici, aktivisti za ljudska prava, umetnici, političari, intelektualci, univerzitetski profesori i same žrtve ratova devedesetih došli tokom dvodnevne diskusije, u skladu sa temom „Prekinuto pomirenje – kojim putem nastaviti“, nisu bili naročito optimistični, jer kako su mnogi podsetili, Forum je održan više od 30 godina od početka rata u Jugoslaviji, a na samo 500 metara od murala s likom Ratka Mladića u centru grada, koji je danima pre toga obezbeđivala policija, „štiteći ga“ od građana koji su zahtevali njegovo uklanjanje.

Kao glavne razloge za temu Foruma – prekinuto pomirenje, koordinatarka RMP Nataša Kandić navela je otkazivanje podrške državnih institucija (svih država osim Crne Gore) sastavljanju poimeničnog spiska žrtava, ugrožavanje uspostavljanja vladavine prava marginalizacijom krivične pravde i selektivnim prihvatanjem međunarodnih presuda, i to što u regionu umesto kulture sećanja imamo politike sećanja u rukama političkih elita, u kojima nema mesta ni akademskom znanju, ni istorijskim i sudskim činjenicama.

Ipak, kako je rekla Vesna Teršelič, voditeljica *Documente* i moderatorka uvodnog panela na kome su govorili aktivisti i aktivistkinje za ljudska prava, mada politički proces pomirenja jeste prekinut, to ne znači da je prekinuto i pomirenje među građanima, pojedincima iz bivših jugoslovenskih republika. Podsetila je da u godini kada obeležavamo brojne tridesetogodišnjice zločina nažalost imamo priliku da vidimo da političke elite naših zemalja nemaju jednak odnos prema svim žrtvama i da nisu spremne na pomirenje, iako nije uvek bilo tako – bivši predsednici Boris Tadić i Ivo Josipović još su se 2010. godine poklonili žrtvama na Ovčari i u Paulin Dvoru, na šta će kasnije podsetiti i sam Josipović, jedan od učesnika XIV Foruma.

Predstavnici organizacija civilnog društva iz regiona napravili su osvrt na atmosferu koja vlada u svakoj od postjugoslovenskih zemalja i govorili o izazovima sa kojima se suočavaju u radu.

Branka Vierda (YIHR) se složila sa tim da političke elite u Hrvatskoj kontinuirano pojačavaju glas koji ne doprinosi pomirenju, iako bi Hrvatska, kao članica Evropske unije, trebalo da ima dodatnu odgovornost kada je reč o suočavanju s prošlošću i mogla bi da bude lider u regionu. Istakla je da dolazak gradonačelnika Zagreba Tomislava Tomaševića na Sljeme, gde je odao počast porodici Zec, naročito nasuprot izjavama predsednika Hrvatske Zorana Milanovića, daje nadu da makar na lokalnom nivou postoje političari spremni na odgovorno suočavanje s prošlošću.

Daliborka Uljarević (CGO) je na primeru Crne Gore govorila o regresiji kada je reč o tranzicionoj pravdi. Ona je podsetila na opasnost tehničkog ispunjavanja određenih zahteva koji su u skladu sa vrednostima tranzicione pravde, kako se ne bi zaustavio proces EU integracija. Istakla je i pozitivne i negativne primere reagovanja institucija i crnogorske javnosti: pozitivan – smenu ministra pravde Vladimira Lepasovića koji je negirao genocid u Srebrenici, ali i negativan – kritika ministra spoljnih poslova Đorđa Radulovića zbog posete nekadašnjem logoru „Morinj“.

Bekim Blakaj (HLCK) je, podsećajući na odnos broja žrtava i broj kažnjenih za zločine na Kosovu, istakao da najveći broj žrtava i dalje nije dobio pravdu. Posebnu pažnju je posvetio reparacijama, odnosno činjenici da porodice žrtava za koje se utvrdi da su ubijeni nakon 20.6.1999. godine nemaju pravo na penziju, što je odluka diskriminatorna prema Srbima, Romima i pripadnicima drugih etničkih zajednica na Kosovu. I simbolične reparacije bitne su kao i materijalne, istakao je govoreći o memorijalizaciji i navodeći primer spomenika žrtvama NATO bombardovanja u Podujevu na kojem su ispisana imena albanskih, ali ne i srpskih žrtava.

Nadovezujući se na problem etničkih žrtava, Edvin Kanka Ćudić (UDIK) je atmosferu u Bosni i Hercegovini opisao kao „etnički aparthejd“ :

Kako imamo situaciju da u BiH imamo tri naroda i ostale, i živimo etnički aparthejd, mi živimo zajednicu koja je podeljena, mi živimo situaciju u kojoj tri naroda žive svoju kulturu sećanja. Samim tim doživljavamo autoviktimizaciju da svaka etnička skupina smatra da je njena zajednica najviše oštećena u ratu. Pritom, ako imate takvu situaciju onda imate situaciju i da ni jedna od zajednica ne preuzima odgovornost za zločine koji su počinjeni iz njenoga naroda, a samim tim nemate ni oprosta.

Ivan Đurić (YIHR) je odnos institucija Srbije prema suočavanju s prošlošću uporedio sa odnosom prema muralu Ratka Mladića, ističući da je iz ponašanja i izjava političkog vrha u Srbiji jasno da Vlada više ne krije da podržava osuđene za genocid i druge ratne zločine.

Iz ugla istraživačice koja se bavila poricanjem zločina i mogućnostima da se putem različitih medija utiče na stavove šire javnosti, Sanja Vico (LSE) se zalaže za „angažovani dijalog“ između neistomišljenika koji podrazumeva posvećeno slušanje i uvažavanje argumenta druge strane. Njeno istraživanje je pokazalo da se upravo takvim dijalogom postiže poverenje koje izostaje u pokušajima razgovora aktivista za ljudska prava sa „običnim građanima“.

Svi panelisti i panelistkinje su se složili u tome da, pored nedostatka političke volje, veliku prepreku suočavanju s prošlošću predstavlja i zatvorenost aktivističkih krugova koja podrazumeva isključivo interakciju s istomišljenicima. Insistiranje na činjenicama i edukacija mladih su put na kome treba istrajati u borbi za bolju budućnost.

Na prvom od dva panela na kojima je razmatrana uloga i doprinos intelektualaca i akademske zajednice suočavanju s prošlošću otvorene su važne teme odnosa prema krivičnoj pravdi odnosno sudovima za ratne zločine i politika sećanja u regionu. Panelistkinje i panelisti su se složili u tome da je teško govoriti o pomirenju kada su na čelu država i institucija iste politike koje su devedesetih vodile ratove. Stavovi panelista, ali i drugih učesnika diskusije, razlikovali su se kada je reč u značaju sudova za ratne zločine i utvrđivanju činjenica, koji za neke idu u prilog raspirivanju nacionalizama, dok ih drugi smatraju neophodnim za postizanje pravde za žrtve.

Moderatorica Milena Dragičević Šešić (FDU) istakla je potrebu da univerzitet da snažnu konceptualnu podršku suočavanju sa prošlošću, a da humanističke i društvene nauke stvaraju prostore za dijalog, sa čime se složio i Branimir Janković, profesor Sveučilišta u Zagrebu, istakavši da je primarni doprinos akademske zajednice u tome da svojim aktivnostima ne čini štetu kada je o procesima tranzicione pravde reč, a onda i da ponudi prostor za konceptualne uvide i pluralističko sećanje.

Profesor Univerziteta u Sarajevu Zarije Seizović akademsku zajednicu u BiH vidi kao podložnu kleronacionalističkim sentimentima, a akademce kao one koje rade na raspirivanju nacionalizama. Kao dominantan problem u regionolanom suočavanju s prošlošću ističe individualizaciju odgovornosti za ratne zločine i ignorisanje da iza svake individualne odgovornosti pojedinca s imenom i prezimenom stoji država. Po njegovom mišljenju, pogrešno je od sudova za ratne zločine, poput Haškog tribunala, očekivati da doprinose pomirenju, jer to i nije njihova svrha. Naprotiv, možemo da vidimo da se njima često postiže suprotno.

Nadovezujući se na problem krivične pravde i sudova za ratne zločina, Aidan Hehir sa Univerziteta u Vestminsteru je izneo kritički stav prema mogućnosti da Specijalizovana veća Kosova, koja on vidi kao „politički formiran sud“ donesu pravdu za žrtve i doprinesu pomirenju, pre svega zbog negativnog stava kosovske javnosti prema njima.

Po mišljenju Ane Milošević (KU Lueven), aktuelne politike sećanja su sprega interesa i trenutnih političkih aktera. Zapadni Balkan je uglavnom pod prevelikim

uticajem Evrope koja svoje kolektivno sećanje određuje u odnosu na tezu o dva totalitarizma odnosno insistiranju na antitotalitarizmu, koji se u lokalnom kontekstu tumači kao antikomunizam i za posledicu ima rehabilitaciju četnika u Srbiji odnosno ustaša u Hrvatskoj. Ona je istakla važnost uvođenja viktimološke perspektive u evropske politike sećanja, u okviru kojih su žrtve i dalje apstraktna kategorija i o njima se najmanje govori.

Glavna tema naredne diskusije bili su nacionalizmi, nacionalni identiteti, njihove manifestacije, transformacije i posledice.

Prema rečima Ivana Čolovića (Biblioteka XX vek), nema sumnje da su zločini u ratovima devedesetih direktna posledica etničkog nacionalizma koji nije dovoljno prepoznat kao njihov uzrok. Zato još uvek postoji opasnost od novih ratova i novih zločina:

Ideološki osnov zločina iz devedesetih je u etničkom nacionalizmu, i u njemu je bilo dovoljno potencijala da stigne do zločina. Istina je da etnički nacionalizam ubija, jer je to jedno zlo koje ubija u pravom smislu te reči. Na te događaje referira i izraz srpski svet, i svi drugi slični svetovi.

Govoreći o problematičnim memorijalnim praksama (poput murala posvećenih ratnim zločincima), Čolović koristi izraz „parazitsko sećanje“, koje podrazumeva nadovezivanje ratnih zločinaca na istorijske ličnosti i događaje koji nisu kompromitovani, u pokušajima da se na taj način stvori veštački kontinuitet.

Kristina Vugdelija sa Sveučilišta u Zagrebu govorila je o Franji Tuđmanu kao figuri u odnosu na koju se formira hrvatski identitet. Pokušaje „detuđmanizacije“ koji su u hrvatskom društvu usledili nakon njegove smrti, leвица je videla kao ideološki otklon od nacionalizma, a desnica kao rušenje hrvatske državnosti. I jedni i drugi pak kontinuirano nastoje da formiraju svoje politike u odnosu na Tuđmana koji je prerastao u simbol.

O značaju simbola govorio je i Eric Gordy (London University College), priznajući da međunarodna akademska zajednica pre raspada Jugoslavije i neposredno nakon kraja rata nije mogla da pretpostavi potencijal ratnih zločinaca poput Karadžića i Mladića da prerastu u nacionalne heroje i simbole. Kao smernice za budućnost istakao je tri koraka: 1) manje oslanjanja na političare; 2) prepoznavanje društvenih nosilaca mira i pomirenja i 3) stvaranje nove generacije istraživača.

Svi posetioци i učesnici prvog dana XIV Foruma za tranzicionu pravdu imali su jedinstvenu priliku da pogledaju nagrađivani film kosovske rediteljke Blerte Basholi, „Košnica“ (*Hive*) koji je bio i u konkurenciji za nagradu „Oskar“.

Godinama unazad, jedan od ciljeva regionalnog Forum za tranzicionalnu pravdu bio je da se na njemu čuje i glas žrtava. Drugi dan otvoren je panelom „Iz ugla žrtava i branitelja“.

Midheta Kaloper Oruli iz Udruženja žrtava rata Foča, 92-95 istakla je probleme u odgoju mladih generacija kao jednu od prepreka regionalnom pomirenju. Po njenom mišljenju, žrtve se međusobno razumeju bez obzira na nacionalnost, nerazumevanju doprinose lokalne etničke zajednice koje nisu spremne na međusobnu saradnju. Mnogim političarima ide u prilog ratnohuškačka retorika. Kao jednu od prepreka istakla je i neobeležavanje mesta stradanja, koja su često uzurpirana i koriste se u različite svrhe, poput nove hidroelektrane Buk Bijela.

Cilj nam je da ne trujemo našu omladinu. Omladina odlazi sa Balkana, kome će ostati ove zemlje na Balkanu ako ne izgradimo mir? Na sceni je huškačka retorika, rat se ponovo spominje, a to političarima ide u prilog samo da bi prikriji da se ne bave perspektivama država na Balkanu.

[...]

Moramo da se otrgnemo iz „ralja“ politike, jer mi smo živi svedoci. Ne postoji gumica koja može izbrisati prošlost, ali mi moramo graditi budućnost na Balkanu. Mi želimo pomirenje, jer ne želimo da naša deca proživljavaju ono što smo preživeli mi.

Za Predraga Freda Matića, nekadašnjeg ratnog zarobljenika, bivšeg ministra branitelja u Vladi Hrvatske i sadašnjeg poslanika Evropskog parlamenta, zločinci i heroji nemaju nacionalnu pripadnost, već samo ime i prezime. Činjenica je da u svim zemljama postoje ljudi, političari koji parazitiraju na sukobu i zato je u njihovom interesu da se on održava.

Prva stvar koje se treba riješiti je mržnja. Mi za Stajićevo, Begejce, Sremsku Mitrovicu ne krivimo sve Vojvođane, sve Zrenjanince... Znamo da logore nisu mogli organizirati neki privatnici nego vrh JNA. Od njih tražimo odgovornost.

Besnik Beqaj, pravnik koji je u ratu na Kosovu izgubio više članova porodice, pomirenje vidi kao kontinuirani proces, za koji je neophodna pravda za žrtve i utvrđivanje istine, naročito kada je reč o nestalima. Priznanje žrtava mora doći od onih koji su počinili zločin, a reforme moraju obezbediti jednak tretman za sve žrtve, nezavisno od njihove nacionalnosti. Kao posebno važno za proces pomirenja Beqaj ističe obrazovanje, jer ono treba da omogući da se mržnja ne prenosi na naredne generacije.

Marica Šeatović iz udruženja „Protiv zaborava“ je podsetila na pozitivne pomake u tretmanu žrtava i građenju pomirenja za vreme nekih od prethodnih vlasti u

Hrvatskoj. Trenutna situacija je međutim takva da je ponovo došlo do nedostatka političke volje koji se ogleda i u preprekama kada je reč o zakonima koji se tiču žrtava i memorijalizaciji. Po njenom mišljenju, izuzetno je važno komemorirati sve žrtve, omogućiti porodicama da spomenicima odaju počast svojim bližnjima i prisustvovati komemoracijama žrtava svih nacionalnosti. Sa tim se složio i Marinko Đurić iz Udruženja kosovskih stradalnika, navodeći pozitivan primer, mogućnost da se žrtvama među kojima je i njegov otac podigne spomenik, uz odobrenje opštine Istok. Rekao je, međutim, i da se njegova želja da se pokloni i albanskim nevinim žrtvama u srpskoj javnosti često razume na pogrešan način i nailazi na osudu.

Na početku panela na kome su o pomirenju govorili umetnici različitih branši, pisac Saša Ilić, moderator, konstatovao je da proces pomirenja na kulturnoj sceni traje već 30 godina, od samog početka ratova, ali da se doprinos umetnika pomirenju često ne vidi kao značajan, jer se umetnost obično ne bavi činjenicama.

Sa tim se složio dramaturg Jeton Neziraj sa Kosova, objasnivši da umetnici svojim radom treba da izazivaju narativ pregovaranja oko činjenica. Po njegovom mišljenju, saradnja na kulturnom polju, naročito u književnosti, ključni je element upoznavanja Drugog. Važnost teatra je velika, jer on komunicira upravo s onima koji imaju animozitet prema određenim temama, a ne samo sa istomišljenicima. Društvo na Kosovu je napravilo pomak, postalo je gotovo normalno da se predstave iz beogradskih pozorišta izvode na Kosovu, ali obrnuto nažalost nije slučaj i javne institucije na Kosovu finansiraju i regionalne projekte. Kulturna razmena se ipak ne prepoznaje kao prioritet kada je reč o pomirenju.

Govoreći na Forumu za tranzicionu pravdu iz perspektive autorke koja se u svojim knjigama bavi temom suočavanja s prošlošću, ali i nekoga ko je direktno pogođen ratom (njen otac je ubijen na Ovčari i idalje se vodi kao nestao), Ivana Bodrožić je rekla da porodicama žrtava i naročito onima koji traže svoje nestale događaji koji se bave pomirenjem ne znače mnogo. S obzirom na to da zločine nisu počinili pojedinci, već je za njih bila potrebna ogromna infrastruktura, korak ka pomirenju bilo bi otvaranje arhiva i deljenje informacija neophodnih da bi se saznala sudbina nestalih. Rat ostavlja posledice na sve aspekte života, a trauma se prenosi na sve segmente društva i generacije koje dolaze. Zato treba prestati hraniti političare koji parazitiraju na iskustvu traume.

Svetlana Slapšak, antropološkinja i književnica, napravila je osvrt na same početke raspirivanja nacionalizama i to kroz književnost, ističući da nacionalizam ne

proizvodi dobru književnost i da se od kraja osamdesetih do danas suočavamo sa sužavanjem književnih horizonata koji su doveli do neshvatljivih razmera cenzure antinacionalističke umetnosti.

Za reditelja Andru Martinovića, pitanje pomirenja je pitanje zajedničkih vrednosti, što smatra da se pokazalo istinitim na primeru Evropske zajednice. Rat se nažalost ne završava onda kad se odloži oružje, pa deluje da je naša prošlost jednako neizvesna kao naša budućnost.

Govoreći o filmskoj sceni u Srbiji i razlozima iz kojih su filmovi koje se prave u Srbiji neiskreni i teže da budu apolitični, reditelj Stevan Filipović je izdvojio finansiranje iz stranih fondova koji postavljaju određene formalne i sadržinske zahteve kao jedan od problema, dok je drugi politička cenzura. Kako bi umetnost, uključujući i film, stvarno mogla da utiče na pomirenje, neophodno je da angažovana umetnost iz gerilske pozicije izađe u mejnstrim.

Mada je malo regionalnih političara spremnih da razgovaraju o ratnim zločinima i pomirenju, XIV Forum za tranzicionu pravdu zatvoren je političkim panelom. Učesnici i učesnice promišljali su trenutnu političku situaciju u regionu, s osvrtom na period neposredno nakon završetka sukoba, kada je suočavanje sa prošlošću delovalo realnije nego danas.

Najveću pažnju učesnika Foruma, ali i regionalnih medija, privuklo je učešće Ive Josipovića, predsednika Hrvatske 2010–2015. On je, međutim, ocenio da su odnosi između Srbije i Hrvatske sada gori nego za vreme njegovog predsedničkog mandata, ali i da je za sve političare veoma važno da budu svesni da njihova postignuća nisu zauvek, te da za sobom moraju ostaviti „seme“ to jest one koji će biti u stanju da nastave njihovu politiku.

U odnosu na ovakav Josipovićev stav, političari iz Srbije negativno su ocenili spremnost trenutnih vladajućih struktura da se uopšte bave pitanjem pomirenja. Kako je istakao Balša Božović, nova lica na političkoj sceni Srbije nisu spremna da se odrede u odnosu na zločine iz prošlosti, a među njima je mnogo onih koji smatraju da se suočavanje s prošlošću ne tiče mladih. Po mišljenju Vesne Pešić, Srbija je uznemiravajući faktor na Balkanu jer je jedina zemlja bivše Jugoslavije koja još uvek nema jasne granice, ne prihvatajući činjenicu da je Kosovo izgubila ratnim zločinima koje su policija i vojska počinile na Kosovu.

Srbija nije spremna ni na kakvo pomirenje i čini mi se da je ideja da mirnim putem, a ne ratom, ostvari svoje ciljeve - da prisvoji deo Dejtonske Bosne, razmeni teritorije sa Kosovom, a i Crnu Goru smatra delom „srpskog sveta“.

Slično misli Shaip Kamberi, poslanik u Narodnoj skupštini Srbije, koji je kao uzrok nemogućnosti pomirenja identifikovao autoritarni režim Aleksandra Vučića.

Neiskreno je od strane režima da se sa jedne strane bori za Otvoreni Balkan i tako želi saradnju sa polovinom Albanaca u regionu, negirajući da postoji druga polovina, a da se u isto vreme preko Aleksandra Vulina propagira 'srpski svet', sa sve teritorijalnim pretenzijama.

Crnogorski političar Ranko Krivokapić je ocenio da se svi nacionalisti obračunavaju sa jugoslovenstvom, ali sa kulturološkog, a ne političkog aspekta. Dodao je da u Beograd nije došao zbog pomirenja, već zbog nastavka borbe protiv onih koji su izgubili sve ratove, a ipak vladaju.

Vjosa Dobruna, ambasadorica Kosova u Holandiji 2013–2018., podsetila je na inicijative koje dolaze od kosovskih Albanaca, a koje doprinose pomirenju, poput službene upotrebe srpskog jezika na Kosovu. Ocenila je da je potreban snažan međunarodni pritisak na Srbiju kako bi ona pustila kosovske Srbe da sami donose svoje odluke, ali i da pomirenje mora da počne među građanima Kosova, ma koje nacionalisti oni bili i da ono prethodi pomirenju sa Srbijom.

Forum je zatvoren zaključkom da pomirenje nema alternativu, iako danas nemamo mnogo razloga za optimizam, zaključila je Nataša Kandić, dodavši da temelj zajedničkog sećanja oko kojeg ćemo se okupljati u budućnosti mora da bude poimenični popis svih žrtava.